

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Van incidentele aanvoerder tot beroepsbestuurder
Claessen, H.J.M.

Citation

Claessen, H. J. M. (1980). Van incidentele aanvoerder tot beroepsbestuurder. *Acta Politica*, 15: 1980(1), 39-60.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452049>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452049>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Van incidentele aanvoerder tot beroepsbestuurder

Een overzicht van ontstaan en ontwikkeling van de politieke organisatie tot en met het ontstaan van de vroege staat*

H. J. M. Claessen

De opzet van dit artikel staat bondig samengevat in de titel: het geven van een overzicht van het ontstaan en de ontwikkeling van de politieke organisatie tot en met het ontstaan van de (vroege) staat. Het hoeft geen betoog dat dit een nogal ambitieuze opzet is. In feite is het al tamelijk moeilijk concreet te worden over de evolutie van willekeurig welk sociaal verschijnsel en nog veel moeilijker is het zo een beschouwing in het kader van één artikel samen te vatten. In wezen is dit overzicht dan ook niet meer dan een vogelvlucht over een goeddeels onbekend terrein, waarin slechts enkele punten het *terra incognita* markeren.

De gedachte dat de cultuur van de mens hier en nu anders is van die van zijn medemens elders en zijn voorvaderen op een ander moment in de tijd zal door ieder aanvaard kunnen worden. Dat het proces van verandering een zekere regelmaat vertoont en dat daarover uitspraken kunnen worden gedaan is echter voor velen moeilijk te aanvaarden. Eén van de problemen hierbij is dat er maar weinig bekend is over de prehistorie van de menselijke sociale organisatie, zodat we voornamelijk met analogieën naar historische samenlevingen moeten werken. Een ander probleem is dat er weinig gevallen bekend zijn waarin de overgang van een bepaalde 'fase' in de sociaal-politieke organisatie naar een andere werd vastgelegd — en dat er nog minder gevallen bekend en beschreven zijn waarin een samenleving een aantal 'fasen' doorliep. Het gevolg is dan ook dat het opstellen van een evolutionaire ontwikkeling nogal speculatief is en voornamelijk berust op het in een 'logische' volgorde zetten van allerlei niet direct verwante verschijnselen (zie voor een en ander uitvoeriger: Claessen en Kloos 1978; Harris 1968, 1977; Sahlins en Service 1960).

Dat, ondanks deze bezwaren, het evolutionisme de laatste jaren een

* Dit artikel is gebaseerd op een voordracht in mei 1978 gehouden voor het Ethnografisch Instituut van de Academie van Wetenschappen te Moskou, getiteld *From ranking to royalty*. Bij het samenstellen van deze uitgebreidere versie is dankbaar gebruik gemaakt van de vele commentaren die Russische en Nederlandse collega's hebben geuit.

groeïend aantal aanhangers heeft gekregen komt niet in de laatste plaats door het feit dat veel van die hypothetische beschouwingen bruikbare verklaringen blijken te leveren voor allerlei vraagstukken. Men moet voorts bedenken dat veel onderzoekers tegenwoordig meer geïnteresseerd zijn in vragen naar oorzaken voor verandering en naar 'mechanismen', die veranderingen veroorzaken, dan in het opstellen van 'historische' overzichten. In dit artikel zal er naar gestreefd worden beide gezichten van het hedendaagse evolutionisme recht te doen; enerzijds zal er naar gestreefd worden een historisch overzicht op te stellen en anderzijds zal geprobeerd worden de mechanismen achter de ontwikkelingen aan te geven.

Tot slot van de inleidende opmerkingen moet er op gewezen worden dat de nadruk zal vallen op de *algemene* ontwikkeling van politieke systemen en niet op de specifieke gang van zaken in één bepaalde samenleving. Er zal met zevenmijlslarzen door ruimte en tijd gestapt worden in een poging het verleden te reconstrueren (vgl. Pershits 1977; Sahlins en Service 1960).

1. Egalitaire samenlevingen

Als uitgangspunt kan worden genomen dat menselijke wezens nooit en te nimmer precies aan elkaar gelijk geweest zijn. Zelfs niet in de 'primitieve gemeenschap' om de door Marx gecreëerde term te gebruiken (Marx 1964). Overal worden actieve en passieve mensen gevonden, sterken en zwakken, slimmen en dommen. Waardoor deze verschillen veroorzaakt worden valt buiten het bestek van deze inleiding. Voor ons zijn vooral van belang de gevolgen van dergelijke verschillen. De Duits/Engelse socioloog Dahrendorf (1970) heeft in een korte studie uiteengezet dat, vanwege verschillen in capaciteiten, niet alle leden van de samenleving dezelfde kans hebben om aan de waarden en normen van hun groep te beantwoorden. De een zal dit beter kunnen dan de ander. Het simpele feit dat een samenleving waarden en normen heeft leidt tot de expliciete of impliciete wens deze te handhaven. Stilzwijgend wordt hier aangenomen dat *elke* menselijke samenleving waarden en normen heeft — in feite is dit een van de meest wezenlijke kenmerken van een menselijke samenleving.

Studies van Zuidamerikaanse Indianen door bijvoorbeeld Gertrud Dole (1966) of Alan Holmberg (1950), van de verzamelende en jagende Hadza in Oost-Afrika (Woodburn 1979) of de Inuit samenlevingen op Groenland, zoals beschreven door Gert Nooter (1976), tonen aan hoe, zelfs in schijnbaar bestuurloze samenlevingen, mechanismen bestaan om de waarden en normen te handhaven. Deze mechanismen variëren sterk: het kan afkeuring zijn, schelden, belachelijk maken, in stilte wegtrekken van groepsleden (al dus de overtreders alleen achterlatend, wat gewoonlijk zijn ondergang bete-

kent) of het liquideren van de onaangepaste, met de (stilzwijgende) instemming van de groepsleden.

Men noemt, in navolging van Fried (1967) dit type samenlevingen *egalitair* — dat wil zeggen dat er evenveel statusposities zijn binnen een gegeven leeftijds- en geslachtsgroep, als er personen capabel zijn om ze te vervullen. Anders gezegd: er zijn geen belemmeringen om — als men capaciteiten heeft — aanzien te verwerven of leiderschap uit te oefenen (Fried 1967: 33). Deze formulering houdt ook in dat in de egalitaire samenleving niet alle mensen gelijk zijn.

Het leiderschap in de groep is gewoonlijk zwak ontwikkeld en dikwijls kan men er slechts *incidentele aanvoerders* vinden. Nooter (1976: 88 e.v.) geeft hiervan een goed voorbeeld. Hij maakte eens een jachttocht mee, waarbij de jagers onverwacht in een gebied met brekend ijs terecht kwamen. Onmiddellijk nam een van hen de leiding en zag kans de groep in veiligheid te brengen. Gedurende de gevaarvolle terugtocht volgde ieder zonder bedenken de orders van de leider op. Evenwel, eenmaal in zicht van het dorp verdampte het leiderschap als het ware, en niemand schonk nog enige aandacht aan de bekwame gids. Er bestaat kennelijk geen behoefte aan een permanente aanvoerder of hoofdmans.

Deze zienswijze komt overeen met die van Anthony Leeds (1969), die uiteen zette dat in dergelijke samenlevingen noch de produktie van voedsel, noch het vervaardigen van gereedschap of onderkomens, noch de arbeidsverdeling om bestuurders vroegen. Waarom zouden daar dus permanente leiders bestaan? Deze redenering gaat niet alleen op voor verzamelende en jagende horden, maar ook voor samenlevingen waar door de mens zelf voedsel wordt geproduceerd met simpele vormen van akkerbouw (zie ook Lewis 1974).

Het begin van de voedselproduktie is waarschijnlijk hoogst onopvallend geweest. De gevolgen ervan zijn echter zeer groot. Allerlei ontwikkelingen in de cultuur van de mens worden nu mogelijk. Grotere aantallen mensen konden onderhouden worden en voorraadvorming kon een aanvang nemen. De keerzijde van de medaille is, dat vanaf dit moment de mens ook harder moet werken en door de afwisseling van de seizoenen aan een bepaald arbeidsritme wordt gebonden (Wilkinson 1974).

Een eerste gevolg was de snelle toename van het aantal mensen op aarde. De aanwezigheid van meer mensen betekent dat na verloop van tijd schaars merkbaar wordt. Dit kan weer een stimulans zijn voor het doen van uitvindingen, voor het verbeteren van produktiemethoden, of voor het zich verspreiden over een groter gebied. Het is waarschijnlijk dat laatstgenoemde oplossing in den beginne de voorkeur genoot. Uit de opsomming van mogelijkheden blijkt overigens, dat de invloed van bevolkingsgroei een heel *alge-*

mene is waarmee men niet zonder meer *specifieke* ontwikkelingen kan verklaren.

Talrijke onderzoekers hebben in de loop der tijd getracht om de meer *specifieke* krachten en condities te vinden die *specifieke* sociale structuren in het leven riepen. Een van de pioniers op dit terrein was Julian H. Steward (1955) die de condities formuleerde welke leiden tot de ontwikkeling van de patrilocale horde. Hoewel later onderzoek — bijeengebracht in het verzamelwerk *Man, the Hunter* (Lee en DeVore 1968) — uitwees dat de patrilocale horde een minder wijde verspreiding had gekend dan Steward, en later Service (1966, 1971) dachten, is het een feit dat de door Steward opgestelde voorwaarden nog steeds de beste nomothetische verklaring geven voor het ontstaan van dit type samenleving. De combinatie van het jagen op niet-trekkend wild, de omstandigheid dat de mens alles zelf moest dragen, een lage bevolkingsdichtheid en het voorschrift buiten de eigen groep te trouwen (exogamie), leidt vrijwel automatisch tot een jagerssamenleving, waarin de vrouw haar eigen horde verlaat en introuwt in de horde van haar man. Op een vergelijkbare wijze kon Peter Kloos (1971) later aantonen hoe bij de Surinaamse Caraïben de arbeidsverdeling *moest* leiden tot een omgekeerde verplichting: hier verlaat de man zijn familie en vestigt zich in het dorp van zijn vrouw (matrilocaal).

Op de lange duur zal een vast vestigingspatroon na het huwelijk er toe leiden dat ofwel de familie van de man belangrijker gaat worden (patrilineair systeem), ofwel de familie van de vrouw (matrilineair systeem). In beide gevallen is er sprake van de ontwikkeling van een *unilineair verwantschapssysteem*, dat, zoals hieronder zal blijken, van grote betekenis is geworden voor de ontwikkeling van bepaalde politieke organisaties. Het bestaan van een matrilineair systeem wil overigens niet zeggen dat onder die omstandigheden de vrouwen het voor het zeggen zouden hebben. Alle beschikbare aanwijzingen gaan in de richting van een gezagsuitoefening door de mannen uit de 'thuisblijvende' familie. De term matrilineair slaat voornamelijk op het vererven van bezit en functies (voor beschrijvingen van dit type samenleving: Köbber 1967; Kloos 1971).

Tot dusverre zijn er nog maar weinig duidelijke krachten in het evolutionaire veld gevonden: een tamelijk algemene invloed van de bevolkingstoename en daarnaast de beginnende voedselproductie en het ontwikkelen van de unilineaire verwantschapssystemen. Alle drie genoemde factoren hebben echter een groot evolutionair potentieel.

Voedselproductie maakt het leven op vaste plaatsen mogelijk. De mens hoeft nu niet langer meer rond te trekken — een bestaan dat in elk geval tot materiele armoede noopte: men moet namelijk alles zelf meedragen. Onder die omstandigheden is men geneigd zoveel mogelijk weg te gooien, iets wat

Peter Kloos aan den lijve ondervond tijdens zijn onderzoek bij de Akuryo Indianen (Kloos 1977). Het produceren van voedsel maakt het stichten van min of meer permanente nederzettingen mogelijk. En dit weer het aanleggen van voorraden. Bezit wordt nu belangrijk: huizen, wapens, gereedschappen en sieraden doen op grote schaal hun intrede. Merkwaardig is echter (althans in onze ogen) dat de mens in de egalitaire samenleving maar betrekkelijk weinig produceert. Hij draagt zorg voor het eigen levensonderhoud, maar daar laat hij het bij, behoudens dan een kleine extraproductie voor zaai-goed of voor geschenken bij ceremoniële gelegenheden. Surplusproductie is in de 'domestic mode of production', zoals Sahlins (1972) deze leefwijze noemt, gering of zelfs nihil. Enigerlei vorm van *pressie* is klaarblijkelijk nodig om de mens tot grotere productie te brengen.

2. Naar permanente leiders

In een bekend artikel uit 1944 beschrijft Claude Lévi-Strauss (1967) een groep Nambikwara Indianen, die in de savannen van Brazilië leefden. Hoewel de natuurlijke omgeving niet ongunstig was kwamen er soms voedseltekorten voor. Wanneer dit gebeurde verwachtten deze Indianen van hun leider hulp en uitkomst. De man trok dan met zijn vrouwen er op uit om iets eetbaars te zoeken, wat hij dan na terugkeer onder zijn volgelingen verdeelde. Door aldus te handelen schiep hij *verplichtingen*: verplichtingen, gebaseerd op het feit dat hij zijn mensen iets gegeven had. Zij moesten nu iets voor hem terug doen.

Herhaaldelijk worden in de ethnografische literatuur beschrijvingen aangetroffen van dit type leiders. Het zijn ambitieuze, energieke mannen, bereid harder te werken dan anderen en die de aldus verkregen kleine overschotten gebruiken om invloed te krijgen over hun groepsgenoten en om deze invloed te behouden. Anderzijds moet er op worden gewezen dat het onjuist zou zijn om deze leiders als gewetenloze uitbuiters te zien. Velen onder hen waren uiterst plichtsgetrouwe mensen, die zich verplicht voelden voor de belangen van hun minder actieve medemens op te komen. Lévi-Strauss noemt als hun belangrijkste karaktertrek: verantwoordelijkheidsgevoel. In die zin zijn ze inderdaad de 'dienaar van de gemeenschap' (Engels 1878).

Een ander goed voorbeeld van zo een leider is te vinden in de beschrijving van een groep Yanomamö Indianen door Chagnon (1968). Het gaat hier om Kaobawä, een betrekkelijk jonge man, die als de leider van een van de dorpen beschouwd kan worden. Zijn belangrijkste werk lijkt wel het bemiddelen in de nimmer eindigende ruzies. Door zijn moed en zijn intelligentie is zijn invloed groot. Hij heeft verschillende vrouwen getrouwd en met hun hulp produceert hij geregeld grote hoeveelheden voedsel, waarmee hij zijn

volgelingen beloont. Zijn broers, die in hetzelfde dorp wonen, mogen zijn vrouwen met hem delen, maar zijn in ruil verplicht hem bij te staan als er problemen ontstaan. Op dezelfde manier zijn ook zijn zwagers verplicht hem bij te staan: in ruil voor de echtgenoten (zijn zusters) die hij hen schonk. Met veel beleid weet Kaobawä aldus een heel netwerk van verplichtingen te scheppen en in stand te houden, om op die manier de leiding over het dorp uit te oefenen (voor een dergelijke figuur in een wat vreedzamer samenleving, zie de beschrijving van Elisabeth Thomas (1969) van de Bosjesmannen-leider Toma).

Het ontwikkelen van dit type giften bracht het verschijnsel van de *uitgebalanceerde* (of berekenende) *wederkerigheid* in de wereldgeschiedenis (voor een overzicht van deze en andere reciprociteitsverschijnselen: Van Baal 1975). Het is geven opdat men iets terug krijgt: het *do ut des*. Tegenover trouw en gehoorzaamheid staan bescherming en hulp. Tegenover het 'droit du seigneur' staat het 'noblesse oblige' (Sahlins 1972). Ook thans nog is dit mechanisme openlijk dan wel in het verborgene (corruptie, Hoetjes 1977), een van de drijvende krachten in de samenleving. Tegen deze achtergrond gaat het begrip *surplus* belangrijk worden, een begrip waarover in antropologenkringen breedvoerig is gediscussieerd (voor een samenvatting: Claessen 1974). Hier zal het worden gebruikt in de zin van datgene wat iemand meer produceert dan hij zelf verbruikt (zie echter Wolff 1966 voor enkele consequenties van deze formulering).

Een surplus kan een voorname rol spelen in het uitoefenen van politiek leiderschap. Iemand, die over een surplus beschikt, kan dit als het ware beleggen in machtsrelaties. Hierbij wordt het begrip *macht* in ruime zin genomen: het vermogen anderen in hun gedragalternatieven te beperken (Claessen 1979: 8). In dit geval zijn het wederkerigheidsoverwegingen die mensen er toe brengen te gehoorzamen aan de milde gever. Op uiteenlopende plaatsen op aarde wordt leiderschap op deze basis uitgeoefend. In de sloppen van de wereldsteden zijn het de Peetvaders (Puzo 1969) die langs deze weg macht opbouwen, en in de regenwouden van de Melanesische eilanden zijn het de zogenaamde *big men* die door noeste arbeid — met hulp van hun vrouwen en verwanten — grote hoeveelheden voedsel bijeenbrengen. Dit voedsel wordt uitgedeeld en de aldus begiftigden zijn verplicht (in ruil) te gehoorzamen. Deze *big men* zijn in de politieke antropologie heel bekend geworden. Ze werden min of meer het standaard voorbeeld van dit type leiders (Oliver 1955; Sahlins 1963). Ter vermijding van misverstanden: er zijn ook andere typen politieke leiders in Melanesië (Berndt en Lawrence 1971; Chowning 1979), maar die hebben tot nu toe minder aandacht gekregen.

De leiders van het *big men*-type zijn zo ongeveer het maximum dat bin-

nen de traditionele egalitaire samenlevingen wordt gevonden. In theorie kan elke bekwame man zo een positie opbouwen, en er is, eveneens in theorie, geen sprake van erfopvolging. In de praktijk blijkt echter dat in veel gevallen de zoon of de neef van de *big man* een grotere kans heeft er ook een te worden dan de eerste de beste boer. Hij is al min of meer ingevoerd in het netwerk van relaties en dikwijls zal de familie bereid zijn te investeren (surplus te produceren) in een capabele jonge man, in de verwachting dat hij hierdoor tot groot aanzien zal kunnen komen — en dan zal terugbetalen . . . (zie Oliver 1955).

3. De gerangordende samenleving

De *big man* is de leider die zijn positie zelf creëert (achieved leadership). Zijn tegenhanger — althans analytisch gezien — is de *hoofdman*, de sociaal-politieke leider wiens positie in eerste instantie op erfelijkheid berust. Zijn positie is toegeschreven (ascribed leadership). Men moet zich bij het formuleren van deze tegenstelling wel bewust zijn dat dit een ideaaltypische is, voornamelijk gebaseerd op Sahlins analyse van deze typen (1963). In werkelijkheid zijn de grenzen tussen beide categorieën minder scherp (vgl. bijvoorbeeld Douglas 1979). Zoals er bij de *big man* tendenzen naar erfelijkheid bestaan, zo zijn er aanwijzingen dat de hoofdman wel degelijk zekere prestaties moet leveren om zijn positie 'waar te maken'.

Het valt niet uit te maken welk type leiderschap eerder tot ontwikkeling kwam. Hoogstens kan men zeggen dat de kans dat het *big man*-type wat ouder is, groot is. Overigens, ook al heel vroeg in de geschiedenis van de mensheid komt de hoofdman tot ontwikkeling.

Als voorbeeld van een betrekkelijk eenvoudige, door hoofden geleide samenleving kan de beschrijving worden genomen die Nason (1974) geeft van de Etal, een volk op een van de nietige Micronesische atollen. Op dit eilandje zijn elf matrilineaire verwantschapsgroepen (lineages) en elk lid van zo een groep heeft — via de groep — recht op een stukje grond. Elke groep heeft een lineagehoofd, idealiter de oudste mannelijke nakomeling van de stichter van de groep. Deze regelt het werk op het land, organiseert het vissen, ziet toe op de landrechten, bevestigt huwelijken, bemiddelt bij ruzies, biedt de eerste vruchten aan aan het eilandhoofd, en roept de hulp in van de bovennatuurlijke krachten ten gunste van zijn lineage. Evenals de andere mannen werkt het lineagehoofd op het land, en vist hij geregeld.

Twee van de lineage hoofden hebben een hogere status. Volgens de tradities stammen zij af van de eerste bewoners van Etal. Ze hebben dezelfde taken als de andere lineagehoofden, maar aan hun taak is toegevoegd het bemiddelen in geschillen tussen groepen. Van deze twee is er weer één de

allerbelangrijkste. Dit is de *makal*. Hij heeft het recht bepaalde voedselsoorten voor enige tijd taboe te verklaren. Alles wel beschouwd is zijn positie geheel gebaseerd op gezag en ideologie. De bevolking is er van overtuigd dat de bovennatuurlijke krachten ongehoorzame eilandbewoners zullen straffen. Geen van de hoofdlieden op Etal krijgt — met uitzondering van de symbolische aanbidding van de eerste vruchten — een tribuut van betekenis en geen van hen is vrijgesteld van arbeid.

Uit een uitvoerig vergelijkend onderzoek naar de karakteristieken van het hoofdschap in elf samenlevingen bleek dat in alle onderzochte gevallen sprake was van de volgende kenmerken (Claessen en Kloos 1978: 82 e.v.):

- er bestond een hiërarchiserend principe dat de groep waaruit leiders konden komen beperkte,
- dat principe was aanvaard door de leden van de groep,
- er was onvoldoende macht om de uitvoering van besluiten af te dwingen,
- men was er van overtuigd dat overtreders of weerspannigen uiteindelijk door bovennatuurlijke krachten gestraft zouden worden.

De positie van de hoofdmans is dus expliciet geïnstitutionaliseerd en wordt ideologisch gelegitimeerd.

De vraag is nu: hoe is dit hiërarchiserende principe ontstaan, of anders gezegd, waar komt de *gerangordende samenleving* vandaan? Gerangordend wordt hier gedefinieerd in de zin die Fried er aan gaf (1967: 109): een samenleving waarin de statusposities op de een of andere manier beperkt zijn zodat niet ieder met voldoende talent ook zo een positie kan bereiken.

Gegevens uit de politieke antropologie wijzen ter verklaring van dit verschijnsel in de richting van een *samenspel* van factoren als verwantschapsstructuur, economische situatie en ideologische achtergronden. Het apart voorkomen van deze factoren schijnt onvoldoende te zijn. Zo wees het hierboven genoemde onderzoek naar de hoofdschappen uit dat dit type politiek leiders gewoonlijk samengaat met unilineaire verwantschapsgroepen. Evenwel, er zijn samenlevingen bekend met een matrilineair of patrilineair systeem, zonder dat daar een hoofdschap duidelijk tot ontwikkeling kwam (Middleton and Tait 1958; Sahlins 1968). Hetzelfde geldt voor de economische factor. De beschouwingen over de big man lieten zien dat welvaart, of surplusproductie niet noodzakelijk tot het hoofdschap hoeven te leiden.

Met behulp van een voorbeeld kan duidelijk gemaakt worden hoe uit een wisselwerking van factoren hiërarchisatie een aanvang kan nemen. Hiervoor kan gebruikt worden de Kachin, een volk dat in het hoogland van Burma leeft en dat door de Britse antropoloog Edmund Leach (1954) uitvoerig is beschreven. Tot de belangrijkste structurerende principes die Leach in deze samenleving kon vaststellen hoorde het zogenaamde matrilaterale cross-cousin huwelijk. Dat wil zeggen dat een man in principe trouwt met zijn

moeders-broeders-dochter. In de praktijk komt dit neer op de situatie dat er voor elke familie maar enkele andere zijn waaruit men, tegen betaling van een bruidsprijs, een bruid mag betrekken. Omgekeerd zijn er ook maar enkele (andere) families aan welke men — ook alweer tegen een bruidsprijs — bruiden afstaat. Voorts stelde Leach vast dat de gever er een hoger aanzien genoot dan de ontvanger. In dit geval dus: de bruidgevende familie heeft ten opzichte van de bruidontvangende een hogere status.

Deze Kachin hadden een bestaanseconomie, gebaseerd op *ladangbouw* (het tijdelijk gebruiken van opengekapte stukken in het oerwoud). Het bleek dat een eierzuchtige familie betrekkelijk makkelijk meer voedsel kon produceren dan ze zelf behoefde. Hierdoor kon men voedsel wegschenken en feesten geven — en daardoor aanzien verwerven. Daar komt nog bij dat die hogere opbrengst door de andere families beschouwd werd als een teken van de bijzondere gunst van de hogere machten. Ook dit verhoogde het aanzien van de betrokken familie grotelijks. Gevolg was dan ook dat de dochters van zulk een voorname familie meer en meer gezocht werden als bruid, immers ze brachten prestige met zich mee. Dit maakte hun bruidsprijzen hoger en hoger en op die manier nam het fortuin van de familie nog meer toe. Na verloop van tijd konden niet meer alle deelnemende families in het bruidruil-circuit de hoge prijzen nog langer betalen. Zij kwamen buiten het prestige-circuit met de dure bruiden te staan. De voordien één geheel vormende samenleving begint nu uit elkaar te vallen in twee *endogame* groepen: één waar de dure bruiden een rol spelen en één waar goedkope bruiden gangbaar zijn.

Het principe van endogamie werd en wordt op veel plaatsen op aarde aangetroffen. Overal waar mensen zich in aanzien boven hun medemensen verheffen blijkt de neiging op te komen dit in huwelijksrelaties te laten merken. Met sommige vrouwen kan men wel trouwen en met andere niet (Claessen 1974: 77 e.v.; Terray 1977: 287; Kuper 1978). De kans voor buitenstaanders om binnen deze inner-circle geaccepteerd te worden is gering, hoewel niet onmogelijk (de adel in de Europese middeleeuwen is een goed voorbeeld van een endogame groep; Bloch 1967; Tuchman 1978).

In zijn analyse van de Kachin kwam Leach tot de ontdekking dat de hiërarchische formaties weinig constant waren. Ze kwamen tot ontwikkeling en na verloop van tijd stortten ze weer in. Jonathan Friedman (1975) vond een verklaring voor deze instabiele opbouw. Hij stelde vast dat ladangbouw inderdaad een zeker surplus kon opleveren, maar dat de productielimiet vrij snel bereikt was. Zodra nu een familie begon de opbrengst van de ladang te 'overtrekken' liepen de opbrengsten terug en stortte het prestige systeem spoedig ineen. Men kan hieruit onder andere concluderen dat een hiërarchisch systeem, wil het kunnen blijven voortbestaan, op een soliede bron van

inkomsten moet zijn gebaseerd.

Dit Kachin voorbeeld mag niet veralgemeend worden. Bij andere volken komen weliswaar dezelfde factoren voor, maar hun onderlinge zwaarte is anders en ook de volgorde van invloed kan variëren.

Om nog even bij de economische factor te blijven, sommige onderzoekers, waaronder Sahlins (1958) en Fried (1967), hebben gesteld dat de ontwikkeling van de gerangordende samenleving samenhang met of zelfs veroorzaakt werd door het verschijnsel *redistributie*. Dat wil zeggen: volgelingen van een hoofdman brengen voedsel of goederen bijelkaar en de hoofdman verdeelt deze weer onder zijn aanhangers. Wanneer men probeert ethnografische gegevens te vinden om deze stelling te bevestigen blijkt het materiaal tamelijk weerbarstig te zijn. In feite toont het vaak het omgekeerde aan. Er moet éérst een zekere vorm van gezag worden ontwikkeld en pas daarna kan redistributie tot stand komen. Analyses van gevallen, uiteenlopend van de Etal (Nason 1974), of de Gilbert Eilanders (Lambert 1966) in Micronesië, de Westafrikaanse We (Geary 1976), de Kachin uit Burma (Leach 1954), tot de Polynesische Tikopia (Firth 1963) maken duidelijk dat het in eerste instantie de hoofdman is die wat meer produceert en daar van uitdeelt en pas in een later stadium van zijn volgelingen goederen terug ontvangt. In veel opzichten lijkt deze gang van zaken op die, welke bij de big man wordt aangetroffen. Dat redistributie een belangrijk kenmerk is van de wat meer ontwikkelde hoofdschappen wordt hiermee natuurlijk niet bestreden. De vele voorbeelden welke Fried (1967) en Sahlins (1958) geven zijn overtuigend genoeg.

Wat betreft de factor verwantschapsstructuur kan opgemerkt worden dat verwantschap in het leven van de meeste 'primitieve' volken een grote rol speelt. Alle mogelijke zaken worden binnen de familiekring bedisseld en de belangen van de familie wegen zwaar. Hierbij speelt een rol dat de familie meer is dan alleen maar een groepje bloed- en aanverwanten. Het is ook de economische eenheid. Via de familie heeft men aanspraken op een stukje grond, heeft men erfrechten. De familie is ook de religieuze eenheid, het politieke kader en de dagelijkse leefgemeenschap. Binnen deze groep hebben gewoonlijk de ouderen veel invloed. Ook wanneer de unilineaire verwantschapsgroepen zich ontwikkelen (clans, lineages) blijft deze situatie bestaan. De ouderen, en met name die uit de senior-takken, hebben min of meer de leiding. Min of meer, want ze hebben geen machtsmiddelen om beslissingen dwingend op te leggen. Overreding is hun grootste kracht. De leden van de groep verwachten wijsheid, leiding en goede relaties met de bovennatuurlijke krachten van de ouderen. Natuurlijk zijn deze eigenschappen niet *per se* beperkt tot de ouderen uit de senior takken van de familie. Andere personen hebben deze kwaliteiten soms ook. Het gevolg is dan soms

dat dezen op een gegeven ogenblik tot de 'ouderen' gerekend worden. Het geschuif in de genealogie, dat hiervoor nodig is, valt in een schriftloze samenleving altijd wel te bereiken (voor een voorbeeld: Middleton 1965).

Deze gang van zaken toont aan dat de positie van een clan- of lineagehoofdman weliswaar is toegeschreven (ascribed), maar dat daarnaast prestaties (achievement) een rol spelen. Een goed voorbeeld van een dergelijke, wat glijdende leiderschapssituatie wordt gevonden bij de Oostafrikaanse Tonga, beschreven door Van Velsen (1964). Deze Tonga leven in kleine dorpen. Het dorps hoofd is de leider van de belangrijkste lineage van het dorp. Dit is — theoretisch — de lineage van de dorpsstichter. In werkelijkheid ligt de zaak vaak zo dat de belangrijkste lineage in het dorp de eer krijgt toegeschreven het dorp gesticht te hebben.

De laatste factor die genoemd werd, de ideologische achtergrond, is wat moeilijker vast te leggen. Men kan zeggen dat deze, althans in de hier beschreven samenlevingen, inhoudt dat men er van uit gaat dat de bovennatuurlijke krachten invloed hebben op het leven van de mens, en dat sommige personen beter gekwalificeerd zijn om met deze krachten om te gaan dan andere (Norbeck 1961; Van Beek, *ter perse*). Hier kan bijvoorbeeld worden gedacht aan het verschijnsel van voorvaderverering. De 'stichter' van de groep wordt door zijn nakomelingen in ere gehouden. Na verloop van tijd valt die verering vooral toe aan nakomelingen in rechte lijn van zo een figuur. Van daar naar het ontwikkelen van *primogenituur* is niet zo een grote stap. De oudste zoon van de oudste zoon etc. krijgt automatisch een hogere status dan de andere mannen in de familie. De ontwikkeling van een hoofdschap kan in zo een situatie makkelijk plaats vinden. Door de bijzondere plaats in de religie die deze hoofdlieden innemen hebben ze als het ware enig deel in de sacraliteit van de (langzamerhand) vergoddelijkte voorvader. Op den duur worden ze zelf *sacraal* — of, om de Polynesische term te gebruiken, ze hebben dan *mana* (vgl. Claessen 1974: 84 e.v.). Zo worden met ideologische argumenten bepaalde leidersposities gelegitimeerd, dat wil zeggen: in het waarden en normenpatroon van de betrokken samenleving opgenomen.

In sommige samenlevingen krijgt het beginsel van primogenituur nog versterking door het ontwikkelen van de *senioriteit* (een begrip dat hierboven reeds even genoemd werd). In dat geval wordt niet alleen de positie binnen een gezin door geboortevolgorde bepaald, maar ook de rangorde tussen de verschillende takken van de familie — eventueel zelfs tussen verschillende families. Het is gebruikelijk om dergelijke, hoogst complexe verwantschapsgroepen aan te geven met termen als *conische clan* (Sahlins 1968), of *ramage* (Firth 1963). In theorie heeft in een ramage elk individu een eigen rang ten opzichte van degene die in rechtstreekse lijn van de goddelijke voorvader afstamt, d.w.z. de hoogst geplaatste. In de praktijk echter worden meestal

'lagen' van meer en minder notabelen onderscheiden.

Samenvattend kan men zeggen dat een vooraanstaande positie in het verwantschapssysteem (dat daartoe unilineair moet zijn), een zekere (permanente) welvaart — blijkend uit surplusproductie — en een goede relatie met de bovennatuurlijke krachten de condities zijn waaronder de gerangordende samenleving ontstaat. Welke van de drie factoren de voorrang moet hebben valt niet aan te geven. De een veroorzaakt de ander en van elke volgorde kunnen voorbeelden gevonden worden. Men kan waarschijnlijk het beste zeggen dat de ontwikkeling van egalitair naar gerangordend geleidelijk is gegaan, waarbij de condities zich *pari passu* ontwikkelden (Sahlins 1972). Daar komt nog bij dat in dit type ontwikkelingen de menselijke factor niet over het hoofd gezien mag worden — hoewel deze moeilijk generaliseerbaar is: onder bepaalde omstandigheden zal het ene individu de mogelijkheid zien om een sterkere positie op te bouwen en het andere niet. Het ene individu zal meer nadruk leggen op de ideologie, het andere op de economie enzovoorts.

4. De gestratificeerde samenleving

Zoals de gerangordende samenleving geleidelijk — en waarschijnlijk onopvallend — tot ontwikkeling kwam, zo ontstond ook de *gestratificeerde* tamelijk geruisloos. In dit geval zijn niet alleen de statusposities gereserveerd, maar is ook de toegang tot de belangrijkste middelen van bestaan niet voor alle leden van de samenleving gelijk (Fried 1967: 186). Fried onderscheidt de gestratificeerde samenleving scherp van de gerangordende. Naar zijn mening is dit nieuwe type (nieuw in de zin van later ontwikkeld) niet erg stabiel. Ofwel de *staat* zal spoedig gevormd worden, ofwel de gestratificeerde groep zal terugvallen tot het peil van de gerangordende. Deze opvatting baseert hij op de gedachte dat een hoofdman niet voldoende macht heeft om de sociale ongelijkheid te handhaven. Hoewel Fried stellig gelijk heeft als hij zegt dat de hoofdman niet beschikt over de gelegitimeerde macht tot dwang, het ethnografisch materiaal toont aan dat er talrijke, langdurig bestaande gestratificeerde samenlevingen waren. Er moeten derhalve stabiliserende factoren bestaan die het mogelijk maken dat met slechts beperkte macht de situatie gehandhaafd kan blijven.

Voor op deze kwestie nader ingegaan kan worden moet eerst onderzocht worden hoe uit de vorige samenlevingstypen de gestratificeerde kon ontstaan. Hiervoor zijn verschillende wegen denkbaar, want zowel een big man structuur, als een hoofdschap kunnen als uitgangspunt dienen. De redenering die voor deze verschillende ontwikkelingen opgesteld kan worden varieert uiteraard. In het ene geval krijgen de economische factoren wat meer nadruk, in

het andere de verwantschapsstructuren. Uiteindelijk echter komen de verschillende beschouwingen in grote trekken overeen.

Onderzoekers als Carneiro (1970), Kottak (1972), Service (1975) en Harris (1977) leggen de nadruk vooral op economische en demografische ontwikkelingen. De aard van de aanwezige politieke leiders is voor hen van minder belang. Hun benadering komt ongeveer hier op neer:

Wanneer in een bepaald gebied een (geleidelijke) bevolkingstoename plaatsvindt zal dit leiden tot *fissie*: groepen mensen splitsen zich af van de oorspronkelijke samenleving en vestigen zich op enige afstand, waar ze bij voorkeur hetzelfde middel van bestaan zullen beoefenen. Er komt echter een moment waarop degenen die wegtrekken met minder kwaliteit grond, of een ongunstiger ligging ten opzichte van rivier- of meeroever genoeg moeten nemen. Willen ze blijven delen in de voordelen van de vroegere woonplaats dan zullen ze met de thuisblijvers moeten onderhandelen en in veel gevallen een ondergeschikte positie voor lief nemen. Men bedenke dat het gewoonlijk de zwakkeren zijn die moeten uitwijken. Er is in zo een situatie maar weinig dwang nodig om de afhankelijken in het gareel te houden. De zwakke economische positie, de lagere status in het verwantschapssysteem en het ontbreken van alternatieven zijn gewoonlijk al meer dan voldoende pressiemiddelen.

Het is tamelijk makkelijk dit vrij algemene model in te vullen met gegevens uit de ethnografie of de archeologie. Zo verklaarde de Duitse archeoloog Nissen (1978) de ontwikkeling van stratificatie en (later) de staat in Mesopotamië op deze manier en een zelfde redenering wordt gevonden bij Philip Kohl (1978) wanneer hij de ontwikkeling van politieke structuren in Zuidwest Azië beschrijft. De antropoloog Kottak (1972) zet uiteen hoe lang geleden de Baganda aan de oevers van het Victoria Meer leefden van visvangst en bananenteelt. Naarmate de bevolking in aantal toenam raakte de meeroever geleidelijk aan geheel bevolkt en volgende generaties waren daardoor gedoemd het binnenland in te trekken. Zij werden van de kustbewoners afhankelijk voor de levering van vis en een aandeel in de handel op het meer. In ruil voor deze gewenste zaken moesten ze een afhankelijke positie accepteren — een positie die neer komt op ongelijke toegang tot de bestaansmiddelen. Door Carneiro (1970) wordt de situatie van een toenemende bevolking in een door natuurlijke grenzen afgesloten gebied aangegeven met de term *environmental circumscription*, terwijl hij van *social circumscription* spreekt wanneer de begrenzing van het woongebied door nabuurvolken wordt gevormd. Het effect in beide gevallen is hetzelfde: een deel van de groep zal ofwel door onderwerping, ofwel door vrijwillige onderschikking in een afhankelijke positie komen te verkeren.

Met deze laatste toevoeging zijn de factoren *oorlog* en *onderwerping* bin-

nen het betoog gekomen. Onderzoekers als Harris (1977) en Carneiro (1970) hechten aan deze factoren grote waarde. Uiteraard mag de invloed ervan niet onderschat worden. Er is op aarde talloze malen oorlog gevoerd en vele malen is onderwerping van de verslagene het gevolg geweest — zij het dat dit geenszins het enige alternatief was. In Polynesië vluchtten de verslagenen gewoonlijk de zee op, terwijl in andere gebieden het uitroeien van de overwonnenen gebruikelijk was. Het invoeren van oorlog en onderwerping brengt echter geen wezenlijke verandering in het geschetste model.

Degenen die meer de nadruk leggen op de ontwikkeling van de gestratificeerde samenleving uit de gerangordende beschouwen gewoonlijk het verwantschapssysteem als de vormende kracht. Aan de hand van de ontwikkelingen op Tahiti (Claessen 1978) zal het ontstaan van de gestratificeerde samenleving uit dit perspectief beschreven worden.

In de 4e eeuw van onze jaartelling vestigden de eerste mensen zich op dit hoge, vruchtbare eiland. Naar analogie met andere Polynesische volken mag men aannemen dat hun sociale organisatie van het ramage type was. Naarmate de bevolking in aantal toenam, moeten zich herhaaldelijk groepen hebben afgesplitst, die zich elders op het eiland vestigden. Ook weer in overeenstemming met het algemene Polynesische patroon kan aangenomen worden dat het de junior takken waren die wegtrokken. De genealogische banden met de oorspronkelijke nederzetting bleven gehandhaafd, wat in deze zeggen wil: de bewoners van de oorspronkelijke nederzetting hadden een hogere status in het al omvattende verwantschapssysteem. Op den duur leidde de bevolkingstoename tot de volgende consequenties:

— geleidelijk aan raakten alle aantrekkelijke vestigingsplaatsen bezet. Alleen de minder goede bleven over: plaatsen op enige afstand van de zee gelegen. Deze plaatsen raakten bevolkt met personen die in het verwantschapssysteem de laagste aanspraken hadden op grond, dus de junioren uit de junior takken.

— de sociale afstand tussen senior en junior groepen nam toe. Op den duur werd deze zo groot dat huwelijken tussen de twee niet langer meer aantrekkelijk waren voor de senioren. Zij prefereerden hun bruiden te kiezen uit hun gelijken. De algemene exogamie die tot dan heerste maakte aldus plaats voor statusendogamie.

Evenals in het ecologische model komen ook hier de minder fortuinlijke groepsleden in de situatie dat ze afhankelijke posities moeten accepteren, een afhankelijkheid die gelegitimeerd werd door de bestaande verwantschapsideologie en hun relatieve afstand tot de bovennatuurlijke clan-stichter. Het stadium van de gestratificeerde samenleving is dan bereikt.

Of men tevens kan zeggen dat op dit moment de *klassemamenleving* zijn intrede doet hangt voornamelijk af van de definitie die men aan het begrip

klasse verbindt. Zo lang men er alleen maar mee wil zeggen dat het gaat om groepen die eenzelfde relatie tot de produktiemiddelen hebben, is er geen bezwaar tegen deze term. Zodra men er meer mee bedoelt is het hachelijk om dit typisch Europese begrip zonder meer te hanteren. Er ligt tenslotte een grote afstand, zowel in tijd, als in sociale structuur tussen het begin van sociale stratificatie en de volgroeide, antagonistische, kapitalistische 19e eeuw in Europa (vgl. Khazanov 1971, 1974).

Zowel in het geval van Buganda, als in het geval van Tahiti is de stap naar de ontwikkeling van de *staat* nabij. Dit is echter geen automatisme. In verschillende gestratificeerde samenlevingen zoals die van de Noordwestkust Indianen (Ruyle 1973; Piddocke 1969) of de Marquesas Eilanden en de Samoanen in Polynesië (Sahlins 1958), is de verdere ontwikkeling van de politieke structuur uitgebleven.

5. De staat

In navolging van de benadering in *The Early State* (Claessen en Skalnik 1978) zal de staat hier beschouwd worden als een bepaald type sociaal-politieke organisatie. Niet als iets hoogs, of boven de mens staande met een eigen wil of macht. Ook de staat is mensenwerk en wordt door mensen bepaald. Het is voorts zinnig in het bestek van dit artikel onderscheid te maken tussen de moderne, geïndustrialiseerde staat en de vroege prekapitalistische. In dit artikel zullen de beschouwingen beperkt blijven tot de laatste categorie.

De *vroege staat* kan gedefinieerd worden als een territoriaal gevestigde, gecentraliseerde sociaal-politieke organisatie die de betrekkingen regelt tussen mensen in een complexe, gestratificeerde samenleving, verdeeld in tenminste twee sociale lagen: de regeerders en de geregeerden. De relaties tussen deze groepen worden gekenmerkt door politieke dominantie en macht tot dwang bij de eerstgenoemde en tributplichtigheid bij de tweede categorie. Dit alles wordt gelegitimeerd door een ideologie waarin wederkerigheid een basisprincipe is (Claessen en Skalnik 1978: 640).

Uit deze omschrijving blijkt dat verschillende aspecten van de vroege staat al worden aangetroffen in de gestratificeerde samenleving: de verdeling van de bevolking in sociale lagen, een begin van politieke dominantie en de ideologische legitimatie van de leider. Evenwel, in de vroege staat zijn deze kenmerken meer geprononceerd. De afstand tussen de regeerders en de geregeerden is groter en de mate van dominantie is sterker. Daarenboven hebben de regeerders in de vroege staat de *gelegitimeerde macht tot dwang* en de mogelijkheid om *fissie* (afscheiding) *tegen te gaan*. De regeerders zijn niet langer meer hoofdlieden, het zijn koningen geworden.

In veel gevallen is de staat geleidelijk en tamelijk onopvallend tot ontwik-

keling gekomen. Voor de onderzoeker is het vaak moeilijk het moment van de geboorte van de staat aan te geven. Gewoonlijk kan slechts in retrospectie vastgesteld worden dat de staat ontstaan is. Dit kan geïllustreerd worden met de gang van zaken op Tahiti. Hierboven werd uiteengezet hoe daar langzamerhand een gestratificeerde samenleving ontstond, waarbij een toenevende bevolking, benevens het gecompliceerde verwantschapssysteem een beslissende rol speelden. De steeds voortgaande bevolkingstoename leidde op den duur tot bevolkingsdruk. De verschillende regionale groepen kwamen steeds dicht bij elkaar te wonen en de noodzaak ontstond om de grenzen te verdedigen tegen de anderen. De environmental, zowel als de social circumscription van Carneiro zijn dan duidelijk aanwezig. Oorlog en de kans op oorlog worden groter en de vraag naar sterker leiderschap wordt klemmender. Meer en meer macht wordt op grond hiervan geconcentreerd in de handen van bekwame hoofdliden. Vijandelijke nederzettingen die in de strijd werden verslagen werden verplicht tot het betalen van belastingen en tributen en enkele krijgsgevangenen kwamen soms in persoonlijke dienst van de overwinnende hoofdman. Zij vormden op den duur als zijn slaven of lijfwachten een potentiële dwanggroep voor de vorst. Met hun hulp — al was het maar door hun aanwezigheid alleen al — was het mogelijk geworden voor de vorst om het naleven van beslissingen af te dwingen.

Het is niet bekend of de bevolking erg gelukkig was met deze vernieuwingen. Ze had echter niet veel keuzemogelijkheden. Ze was van de vorst afhankelijk zowel in verdedigend, als economisch, als ideologisch opzicht. Tot ver in de achttiende eeuw werden de wederkerigheidsverplichtingen nog sterk gevoeld, zoals blijkt uit de talrijke beschrijvingen van Europese bezoekers. Het gewone volk bewerkte het land, betaalde belastingen en vervulde militaire taken. De vorst regeerde het rijk, redistribueerde een aanzienlijk deel van zijn inkomsten, handhaafde wet en orde en riep de noodzakelijke hulp van de bovennatuurlijke krachten in.

Aan de ene kant worden verschillende kenmerken van de vroege staat reeds gevonden in de gestratificeerde samenleving. Aan de andere kant blijven sommige typische kenmerken van de gestratificeerde samenleving nog lang bewaard in de vroege staat. Hiertoe behoren enkele belangrijke, zoals het gemeenschappelijk bezit van de grond en de unilineaire verwantschapsgroepen. Het voortbestaan van het gemeenschappelijk grondbezit geeft aanleiding te vermoeden dat de ontwikkeling van het privé-bezit in elk geval niet kan worden beschouwd als van doorslaggevende betekenis voor de ontwikkeling van de staat (vgl. Engels 1884; Claessen en Skalnik 1978: 553). Wel mag worden aangenomen dat dit een rol heeft gespeeld bij de verdere ontwikkeling van de staat. Gemeenschappelijk grondbezit betekent overigens niet dat alle leden van de groep gelijke rechten op de grond hebben.

Sommige groepsleden hebben zelfs zulke zwakke aanspraken dat ze in feite geen grond bezitten en op de landgoederen van meer fortuinlijke familieleden werken als een soort pachters.

Het is niet waarschijnlijk dat de vroege staat doelbewust werd geschapen. De ontwikkelingen die op de lange duur tot het ontstaan van de staat leidden waren meestal reeds in een ver verleden in beweging gezet, op een moment dat nog niemand er enig idee van kon hebben wat de mogelijke gevolgen zouden kunnen zijn. Echter, eenmaal in beweging gezet, waren de ontwikkelingen vaak niet meer te stoppen en soms realiseerden bestuurders zich na verloop van tijd dat er iets nieuws was gegroeid. Wanneer ze dan die nieuwe situatie 'zichtbaar' maakten door nieuwe titels aan te nemen, paleizen te bouwen of bestaande tradities te herzien, werden ze bekend in de geschiedenis als de Grote Mannen Die De Staat Hebben Gesticht.

Sommige factoren bleken in de ontwikkeling van de staat vaker een rol te spelen dan andere. De volgorde waarin deze factoren voorkwamen was, blijkens de resultaten van het Early State Project, irrelevant (Claessen en Skalnik 1978: 622 e.v.). Het gaat hier om:

- bevolkingsgroei en/of bevolkingsdruk,
- oorlog of de dreiging van oorlog,
- onderwerping van andere volken.

In een aantal gevallen kon worden vastgesteld dat de ontwikkeling van de staat beïnvloed was door contacten met reeds bestaande staten. In zulke gevallen heeft men te maken met *secundaire* staat formatie. Hoewel deze vroege staten structureel nauw overeenkomen met de oorspronkelijke (de *pristine*, Fried 1967: 111), is hun plaats in de evolutie van de politieke organisatie een andere, een afgeleide, zou men kunnen zeggen.

Ook bleek het noodzakelijk te zijn dat in de betrokken samenlevingen een surplus werd geproduceerd — noodzakelijk voor het levensonderhoud van de regeerdersgroep, maar ook van hun dienaren en tenslotte mochten de heersende politieke opvattingen niet strijdig zijn met het streven naar verdergaande centralisering. Waar dit laatste wel het geval was (voor een goed voorbeeld: Miller 1976) bleken er zoveel weerstanden te bestaan tegen de concentratie van macht, dat de ontwikkeling tot staat effectief geblokkeerd werd.

Hoewel het geven van een karakteristiek van de vroege staat een grote mate van vereenvoudiging inhoudt, is het toch wel mogelijk een aantal empirische generalisaties te formuleren (gebaseerd op de vergelijkende delen uit Claessen 1970 en Claessen en Skalnik 1978). Men kan dan vaststellen dat de vorst, het hoofd van de vroege staat een uiterst centrale positie heeft. Deze positie is gelegitimeerd door een 'mythologisch charter' en gekoppeld aan een — al dan niet fictieve — genealogie waaruit de directe afstamming

van de vorst van bovennatuurlijke machten blijkt. De vorst handhaaft recht en orde, maar wordt ook beschouwd als een bron van giften en geschenken, beloningen en offergaven. Hij wordt omgeven door een hofhouding en ter zijde gestaan door een lijfwacht. Zijn goede relaties met het bovennatuurlijke garanderen voor land en volk voorspoed en vruchtbaarheid.

De aristocratie bestaat uit leden van de vorstelijke familie, hoofden en lineages en clans en personen die hoge posities bekleden. Privé-bezit van grond is een uitzondering en speelt nauwelijks een rol bij het verwerven van posities van aanzien.

De ideologie in de vroege staat is in laatste instantie gebaseerd op wederkerigheidsopvattingen: alle groepen in de samenleving voorzien de vorst van goederen, voedsel en diensten, terwijl de vorst op zijn beurt verantwoordelijk is voor bescherming, wet en recht, welvaart en weldadigheid. De priesters steunen in het algemeen de staatsideologie.

Sociale ongelijkheid is vooral gebaseerd op geboorte, waarbij de relatieve afstand tot de vorstelijke lineage het criterium van aanzien is.

De produktie van voedsel geschiedt door bepaalde sociale groepen en de toegang tot de bestaansmiddelen is voor de mensen niet gelijk. De leden van de maatschappelijke bovenlaag hebben als voornaamste bron van inkomsten tribuut en belasting. Belasting wordt overigens door alle sociale categorieën betaald, hoewel de omvang per categorie kan verschillen.

Voor het bestuur van de vroege staat is een complex systeem van delegatie en taakverdeling ontwikkeld. Talrijke functionarissen vervullen taken in het bestuursapparaat en hebben daar een dagtaak aan; het zijn beroepsbestuurders geworden. Functionarissen wier bevoegdheden over een wijd terrein van taken verspreid zijn worden 'algemene' bestuurders genoemd. Zij spelen voornamelijk een rol op regionaal en lokaal niveau. Functionarissen wier taken voornamelijk op één bepaald terrein liggen — de 'specialisten' — worden vaker aangetroffen op het nationale niveau. Hoewel idealiter alleen de vorst het recht heeft wetten en voorschriften uit te vaardigen oefenen talrijke personen daarop formeel of informeel invloed uit.

Een verklaring voor deze algemeen voorkomende staatsstructuur ligt mogelijk in het feit dat de problemen om grote aantallen mensen te besturen en te organiseren, en daarvoor ideologische rechtvaardigingen te ontwikkelen, in veel opzichten overal op aarde dezelfde zijn. Klaarblijkelijk is er maar een beperkt aantal haalbare oplossingen voor deze vraagstukken. Waar deze oplossingen niet tot ontwikkeling kwamen, kwam ook de vroege staat niet tot ontwikkeling, of stortte snel weer ineen. Waar de 'goede' oplossingen werden gevonden ontwikkelden zich de vroege staten, die in het algemeen een stabiele structuur bleken te vertonen.

Hoe de vroege staat zich verder ontwikkelde, hoe binnen dit type nog

weer onderverdelingen aan te brengen zijn en hoe de vroege staat ten einde liep om plaats te maken voor andere typen politieke structuur, valt buiten het bestek van dit overzicht.

6. Enkele conclusies

De belangrijkste factoren, die blijkens bovenstaand artikel een rol speelden in de evolutie van de politieke organisatie, kunnen als volgt samengevat worden:

— *Bevolkingstoename* en *bevolkingsdruk* bleken in veel gevallen de aanzet te geven tot veranderingen in de sociaal-politieke organisatie. Gewoonlijk was deze invloed erg algemeen, maar in enkele gevallen kon een meer direct verband vermoed worden, nl. daar waar bevolkingstoename in een beperkte geografische ruimte leidde tot ongelijke toegang tot de bestaansmiddelen.

— Het *verwantschapssysteem* speelde vooral een rol in het ontwikkelen van hiërarchische structuren gebaseerd op erfelijkheid. Met name wanneer organisatievormen als de conische clan tot ontwikkeling kwamen waarin primogenituur en senioriteitsbeginselen gecombineerd werden.

— De produktie van een *surplus* bleek een noodzakelijke voorwaarde te zijn voor de ontwikkeling van specialisten als beroepsbestuurders, maar ook voor het in dienst nemen van handwerklieden of lijfwachten.

— De verplichtingen gebaseerd op *wederkerigheidsrelaties* bleken een belangrijk middel om macht over medemensen te verkrijgen.

— Het ontwikkelen, maar vooral het handhaven van machtsongelijkheden bleek in hoge mate te berusten op het aanvaardbaar maken van die ondergeschikking met behulp van *ideologische* argumenten.

— Tenslotte is het *de mens* die bewust handelt, gelegenheden schept en waarneemt, die gebruik maakt van de mogelijkheden die verwantschapssysteem, surplus, of ideologie hem bieden om aanzien, en macht over zijn medemens te verwerven (vgl. Boehm 1978: 265 e.v.).

Literatuur

- Baal, J. van (1975), *Reciprocity and the position of women*. Assen: Van Gorcum.
 Beek, W. E. A. van (ter perse), *Inleiding in de religieuze antropologie*. Assen: Van Gorcum.
 Berndt, R. M., and P. Lawrence, eds., (1971), *Politics in New Guinea*. Perth: University of Western Australia Press.
 Bloch, M. (1967), *Feudal society*. London: Routledge and Kegan Paul (oorspronkelijk 1940).
 Boehm, Chr. (1978), *Rational preselection from Hamadryas to Homo Sapiens*.

- American Anthropologist* 80: 265-296.
- Carneiro, Robert L. (1970), A theory of the origin of the state. *Science* 169: 733-738.
- Chagnon, N. (1968), *Yanomamö, the fierce people*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Chowning, Ann (1979), Leadership in Melanesia. *The Journal of Pacific History* 14: 66-84.
- Claessen, H. J. M. (1970), *Van vorsten en volken*. Amsterdam: Joko.
- Claessen, H. J. M. (1974), *Politieke Antropologie*. Assen: Van Gorcum.
- Claessen, H. J. M. (1978), Early state in Tahiti. In: *The early state*, ed. by Henri J. M. Claessen and Peter Skalnik, pp. 441-467. The Hague: Mouton.
- Claessen, H. J. M. (1979), Introduction. In: *Political anthropology; the state of the art*, ed. by S. Lee Seaton and Henri J. M. Claessen, pp. 7-28. The Hague: Mouton.
- Claessen, H. J. M., en Peter Kloos (1978), *Evolutie en evolutionisme*. Assen: Van Gorcum.
- Claessen, H. J. M., en Peter Skalnik, eds. (1978), *The early state*. The Hague: Mouton.
- Dahrendorf, R. (1970), On the origin of inequality among men. In: *Social inequality*, ed. by André Béteille, pp. 16-44. Penguin Books.
- Dole, Gertrud (1966), Anarchy without chaos: alternatives to political authority among the Kuikuru. In: *Political anthropology*, ed. by Marc J. Swartz et al., pp. 73-88. Chicago: Aldine.
- Douglas, Bronwen (1979), Rank, power and authority: a reassessment of traditional leadership in South Pacific societies. *The Journal of Pacific History* 14: 2-27.
- Engels, F. (1878), *Hern Eugen Dühring, Umwälzung der Wissenschaft*. Marx-Engels Werke 20.
- Engels, F. (1884), *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*. Bücherei des marxismus-leninismus II. Berlin: Dietz (1964).
- Firth, Raymond (1963), *We, the Tikopia*. Boston: Beacon.
- Fried, Morton H. (1967), *The evolution of political society*. New York: Random House.
- Friedman, Jonathan (1975), Tribes, states and transformations. In: *Marxist analyses and social anthropology*, ed. by M. Bloch, pp. 161-202. London: Malaby Press.
- Geary, Christraud (1976), *We, die Genese eines Häuptlingtums im Grasland von Kamerun*. Wiesbaden: Steiner.
- Harris, Marvin (1968), *The rise of anthropological theory*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Harris, Marvin (1977), *Cannibals and kings; the origins of cultures*. New York: Random House.
- Hoetjes, B. J. S. (1977), *Corruptie in het openbare leven van ontwikkelingslanden*. Diss. Leiden.
- Holmberg, Alan (1950), *Nomads of the long bow*. New York: Mentor Books.
- Khazanov, Anatolii M. (1971), Les grandes lignes de la formation des classes dans la société primitive. In: *Problèmes théoriques de l'ethnographie*. Moscow: Academy of Science.
- Khazanov, Anatolii M. (1974), 'Military democracy' and the epoch of class for-

- mation. In: *Soviet ethnology and anthropology today*, ed. by Yu V. Bromley, pp. 133-146. The Hague: Mouton.
- Kloos, Peter (1971), *The Maroni River Caribs of Surinam*. Assen: Van Gorcum.
- Kloos, Peter (1977), The Akuriyo of Surinam; a case of emergence from isolation. *IGWIA Document 27*. Copenhagen: IGWIA.
- Köbben, A. J. F. (1967), Unity and disunity: Cottica Djuka society as a kinship system. *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 123: 10-52.
- Kohl, Ph. L. (1978), The balance of trade in Southwestern Asia in the Middle-3d Millenium B.C. *Current Anthropology* 19: 463-492.
- Kottak, G. P. (1972), Ecological variables in the origin and evolution of African states. *Comparative Studies in Society and History* 14: 351-380.
- Kuper, Adam (1978), Rank and preferential marriage in Southern Africa: the Swazi. *Man* (N.S.) 13: 567-579.
- Lambert, B. (1966), The economic activities of a Gilbertese chief. In: *Political anthropology*, ed. by Marc J. Swartz et al., pp. 155-172. Chicago: Aldine.
- Leach, Edmund (1954), *The political systems of Highland Burma*. London: Athlone.
- Lee, R. B., and I. DeVore, eds. (1968), *Man, the hunter*. Chicago: Aldine.
- Leeds, Anthony (1969), Ecological determinants of chieftainship among the Yaruro Indians of Venezuela. In: *Environment and cultural behavior*, ed. by A. P. Vayda, pp. 337-394. Garden City: Natural History Press.
- Lévi-Strauss, Claude (1967), The social and psychological aspects of chieftainship in a primitive tribe. In: *Comparative political systems*, ed. by R. Cohen and J. Middleton, pp. 45-62.
- Lewis, Herbert S. (1974), *Leaders and followers: some anthropological perspectives*, Addison-Wesley Module in Anthropology no. 50.
- Marx, Karl (1964), *Pre-capitalist economic formations*. London: Lawrence and Wishart.
- Middleton, John, and David Tatt (1958), *Tribes without rulers*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Middleton, John (1965), *The Lugbura of Uganda*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Miller, Joseph C. (1976), *Kings and kinsmen — Early Mbundu states in Angola*. Oxford: Clarendon.
- Nason, D. (1974), Political change: an outer island perspective. In: *Political development in Micronesia*, ed. by D. T. Hughes and S. G. Lingenfelter, pp. 119-143. Columbus: Ohio University Press.
- Nissen, H. J. (1978), *Vroege staats- en standontwikkelingen in Mesopotamië*. Paper. Amsterdam.
- Nooter, Gert (1976), *Leadership and headship*. Leiden: Brill.
- Norbeck, Edward (1961), *Religion in primitive society*. New York: Harper and Rowe.
- Oliver, Douglas (1955), *A Solomon Island society*. Boston: Beacon.
- Pershits, Abraham I. (1977), Ethnographic reconstruction of the history of primitive societies. In: *Ethnography and related sciences*, ed. by E. Vesselkin, pp. 39-53. Moscow: Academy of Sciences.
- Piddocke, Stuart (1969), The potlatch system of the southern Kwakiutl. In: *Environment and cultural behavior*, ed. by A. P. Vayda, pp. 130-157. Garden City: Natural History Press.

- Puzo, Mario (1969), *The Godfather*. London: Heinemann.
- Sahlins, M. D. (1958), *Social stratification in Polynesia*. Seattle: University of Washington Press.
- Sahlins, M. D. (1963), Poor man, rich man, big man, chief. *Comparative Studies in Society and History* 5: 285-303.
- Sahlins, M. D. (1968), *Tribesmen*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Sahlins, M. D. (1972), *Stone age economics*. Chicago: Aldine.
- Service, Elman R. (1966), *The hunters*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Service, Elman R. (1971), *Primitive social organization*. New York: Random House.
- Service Elman ,R. (1975), *Origins of the state and civilization*. New York: Norton.
- Steward, Julian H., *Theory of culture change*. Urbana: University of Illinois Press.
- Terray, E. (1977), Event, structure and history: the formation of the Abron kingdom of Gyaman. In: *The evolution of social systems*, ed. by J. Friedman and M. J. Rowlands, pp. 279-302. London: Duckworth.
- Thomas, E. M. (1969), *The harmless people*. Penguin Books.
- Tuchman, Barbara W. (1978), *A distant mirror: the calamitous 14th century*. New York: Ballantine.
- Velsen, J. van (1964), *The politics of kinship*. Manchester: Manchester University Press.
- Wilkinson, R. G. (1974), *Poverty and progress*. London: Watts.
- Wolf, Eric (1966), *Peasants*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Woodburn, James (1979), Minimal politics: the political organization of the Hadza of North Tanzania. In: *Politics in leadership*, ed. by William A. Shack and Percy S. Cohen, pp. 244-264. Oxford: Clarendon.

Party politics and performance: the case of Dutch cities*

Robert C. Fried

To many of those concerned with the performance of local government in the late 19th and early 20th centuries, party politics had mainly injurious consequences for performance and therefore no rightful place. In Europe and America both, the party impact on local, particularly urban government, where it existed, was condemned, and where it did not yet exist (because of suffrage restrictions or lack of party organization), was dreaded. The example of corrupt party machines and bosses in American cities illegitimized party control on both sides of the Atlantic. Party ideology was considered irrelevant to municipal affairs; partisans could therefore only be motivated by illegitimate purposes. Middle and upper class conservatives saw in party control a means whereby the least affluent, least educated, least 'public-regarding' elements in the community might violate the rights of property owners and interfere with the management of cities by impartial public-spirited gentlemen and impartial professional officials.¹

In American cities — long managed or mismanaged under the conditions of universal manhood suffrage and competitive party politics — a successful movement was undertaken around the turn of the century to make party control of municipal government illegal. In city after city, parties were formally prohibited from participating in municipal elections. Municipal employees were gradually placed under the protection of civil service. Party organizations were restricted — legally at least — to their roles in state and national government. Stress was placed on the functions of local government in the efficient and economical provision of services rather than the development of training active, informed citizens and responsive government officials.²

Despite similar fears, preoccupations, and efforts, European conservatives were not equally successful in institutionalizing anti-partisan values. With its democratic associations and consequences, partisanship became a standard characteristic of European municipal government, particularly with the advent of universal male suffrage after the turn of century. The norm for the West European cities became multiparty coalition government or, in the case of British cities, government by one of the eventually two major par-